

doi: 10.15407/dse2016.01.106

УДК 314.18 : 364

Г.В. ГЕРАСИМЕНКО

канд. екон. наук, пров. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень

ім. М.В. Птухи НАН України

01032, Україна, м. Київ, бульв. Т. Шевченка, 60

E-mail: geranna@ukr.net

ЗАЛЕЖНІСТЬ ВІД ЗОВНІШНІХ РЕСУРСІВ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена дослідженню сучасних викликів людського розвитку в контексті істотної залежності країн від зовнішніх ресурсів. Як подібні проблеми глобального характеру обґрунтовано: залежність розвитку від імпорту сировинних ресурсів, притоку робочої сили, зовнішніх фінансових ресурсів та інновацій. Досліджено відповідні виклики в групі високорозвинених країн світу, запропоновано ряд індикаторів моніторингу та оцінки ризиків залежності від зовнішніх ресурсів для міжнародних порівнянь. Проаналізовано основні загрози, які обмежують перспективи збалансованого людського розвитку України на національному та регіональному рівні з огляду на істотну залежність від різних груп ресурсів. Зокрема, дуже високим залишається ступінь залежності країни від зовнішніх паливних ресурсів, що не лише несе загрози в контексті енергетичної безпеки, а й стримує загальні перспективи економічного зростання та соціального розвитку. Разом з тим, сировинна залежність не компенсується інноваційною спрямованістю пріоритетів розвитку, наявністю власного технологічного потенціалу, в той час як усе більша зовнішня заборгованість є причиною нових викликів довготривалого характеру. Саме тому окреслені соціальні ризики мають бути враховані у процесі розробки політики, спрямованої на забезпечення соціального прогресу, сталого економічного зростання та високого рівня людського розвитку.

Ключові слова: людський розвиток, економіка розвитку, соціальні ризики, природні ресурси, міграції, зовнішній борг, інновації.

Герасименко А.В.

канд. екон. наук, старш. науч. сотруд.

Институт демографии и социальных исследований

им. М.В. Птухи НАН Украины

01032, Украина, г. Киев, бульв. Тараса Шевченка, 60

E-mail: geranna@ukr.net

ЗАВИСИМОСТЬ ОТ ВНЕШНИХ РЕСУРСОВ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ВЫЗОВОВ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Статья посвящена исследованию современных вызовов человеческого развития в контексте существенной зависимости стран от внешних ресурсов. В качестве подобных проблем глобального характера рассмотрены: зависимость развития от импорта сырьевых ресурсов, притока рабочей

© ГЕРАСИМЕНКО Г.В., 2016

силы, внешних финансовых ресурсов и инноваций. Исследованы соответствующие вызовы в группе высокоразвитых стран мира, предложен ряд индикаторов мониторинга и оценки рисков зависимости от внешних ресурсов для международных сравнений. Рассмотрены основные угрозы, ограничивающие перспективы сбалансированного человеческого развития Украины на национальном и региональном уровне с точки зрения существенной зависимости от различных групп ресурсов. В частности, очень высокой остается степень зависимости страны от внешних энергетических ресурсов, что сдерживает общие перспективы экономического роста и социального развития. Вместе с тем, сырьевая зависимость не компенсируется инновационной направленностью приоритетов развития, наличием собственного технологического потенциала, в то время как возрастающая внешняя задолженность несет новые вызовы долгосрочного характера. Именно поэтому рассмотренные социальные риски должны быть учтены в процессе разработки политики, направленной на обеспечение социального прогресса, устойчивого экономического роста и высокого уровня человеческого развития.

Ключевые слова: экономика развития, человеческое развитие, социальные риски, природные ресурсы, миграции, внешний долг, инновации.

G.V. Gerasymenko

PhD (Economics), Senior Research Fellow,
M.V. Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
60 Tarasa Shevchenka Blvd, Kyiv, 01032, Ukraine
E-mail: geranna@ukr.net

DEPENDENCY ON EXTERNAL RESOURCES IN THE CONTEXT OF MODERN CHALLENGES OF HUMAN DEVELOPMENT

The article is devoted to investigation of the modern challenges of social-economic development in the context of a high dependency on external resources. As such problems of the global character of impact, dependencies on imports of mineral resources, inflow of labour force, external financial resources and innovations are grounded. The respective challenges are studied in a group of highly developed world countries, a set of indicators of monitoring and evaluation of dependency on external resources are proposed for international comparisons. The main challenges, constraining the prospects of well-balanced human development of Ukraine at the national and regional levels are studied in the context of a high dependency on various groups of resources. In particular, country's dependency on the external fuel resources remains very high, making the treats to general prospects of economic growth and social development. At the same time, dependency of natural resources is not compensated by innovative orientation of developmental priorities and availability of own technological potential, while the progressing external debt determines the new long-term challenges. That is why the mentioned social challenges should be regarded as particularly important in the context of successful development of human potential of Ukraine, should be considered at development of policy targeted at ensuring social progress and sustainable economic growth.

Key words: development economics, human development, social risks, natural resources, migrations, external debt, innovations.

Постановка проблеми та актуальність теми дослідження. В умовах масштабної глобалізації світового господарства інтенсивність міжнародних зв'язків постійно зростає, однак висока залежність країн від зовнішніх ресурсів – сировинних, фінансових, трудових, інноваційних – становить особливу загрозу в контексті розвитку. Відсутність внутрішнього потенціалу не лише обмежує перспективи майбутнього прогресу, а й виступає вагомим чинником зниження поточної конкурентоспроможності країни, обумовлює її залежне становище щодо головних агентів геополітичного впливу. Тому питання розвитку посідають центральне місце серед політичних пріоритетів будь-якої держави, а пошук та обґрунтування оптимальних моделей розбудови національної соціально-економічної системи привертає увагу як науковців, так і розробників політики у всьому світі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У процесі наукового пошуку на перетині різних економічних теорій виник міждисциплінарний напрям, який дістав назву економіки розвитку [1, 2]. Принциповою особливістю цих студій є фокусування не лише на економічному зростанні та структурних змінах в економіці, а й на розвитку потенціалу населення, екологічної збалансованості та соціального прогресу. З огляду на це, даний напрям досліджень ґрунтується на положеннях концепції людського розвитку, теоретико-методологічні засади якої заклали такі класики економічної думки: А. Сміт (A. Smith), Г. Бекер (G. Becker), А. Льюїс (A. Lewis), А. Маршалл (A. Marshall), А. Сен (A. Sen), Т. Шульц (T. Shults) тощо. В Україні розвиток даної наукової проблематики завдячує працям В. Антонюк (V. Antonyuk), В. Гейця (V. Geets), О. Грішнкової (O. Grishnova), М. Долішнього (M. Dolishnyi), Т. Заяць (T. Zayats), Е. Лібанової (E. Libanova), Л. Лісогор (L. Lisohor), О. Макарової (O. Makarova), В. Новікова (V. Novikov), О. Новікової (O. Novikova), У. Садової (U. Sadova) та ін. Вагома наукова база, сформована вітчизняними науковцями, охоплює методики оцінки рівня людського розвитку на регіональному рівні, обґрунтування факторів регіональних диспропорцій у рівні людського розвитку України та визначення пріоритетних напрямів політики забезпечення його високого рівня [3, 4]. Останнім часом увагу дослідників привертають питання типологізації людського розвитку як соціального процесу та дослідження основних особливостей його формування. Зокрема, О. Макаровою та О. Хмелевською (O. Makarova & O. Khmelevska) запропоновано застосування територіальних підходів до типології людського розвитку України на регіональному рівні, що дозволило ідентифікувати гармонійний, інертний, асиметричний та атиповий типи розвитку [5]. Г. Герасименко (G. Gerasymenko) уведено в науковий обіг поняття «незбалансованого» людського розвитку та визначено основні фактори, що знижують ефективність цього соціального процесу на глобальному та регіональному рівні [6].

Дана стаття продовжує цикл публікацій, ставлячи за мету викладення результатів дослідження тих сучасних викликів неефективного людського розвитку, що пов'язані з високим рівнем залежності від зовнішніх ресурсів, та обґрунтування системи відповідних індикаторів для забезпечення можливостей міжнародних порівнянь.

Матеріали і методи. Емпірична база дослідження ґрунтується на даних міжнародної статистики, узагальнених у щорічних доповідях міжнародних агенцій розвитку [7–9]. В якості цільової групи аналізу обрано країни з дуже високим рівнем людського розвитку (відповідно до рейтингу ПРООН), оскільки саме на тлі високих соціальних стандартів та досягнень з найбільшою очевидністю проявляється вплив негативних факторів, що обмежують можливості всебічного прогресу в майбутньому, знижують ефективність стратегій розвитку. Окремим аспектом дослідження стала оцінка відповідних ризиків розвитку в Україні та обґрунтування загальних політичних рекомендацій щодо їх попередження. В якості методологічного підґрунтя використані положення класичної економічної теорії, неоліберальні економічні дискурси, сучасні здобутки соціальної економіки. Задля реалізації поставлених завдань дослідження були застосовані методи системного підходу, структурного аналізу та синтезу, історико-економічного дослідження, компаративного аналізу тощо.

Виклад основних результатів дослідження. Нерівномірність розподілу сировинних ресурсів між різними регіонами та країнами вважається одним з базових чинників територіальної диференціації розвитку, що визначав історичні особливості формування національних економік, спеціалізації їх виробництва та міжнародного поділу праці, загального розвитку торгівельних зв'язків, особливостей експорту й імпорту товарів і послуг. І хоча в рамках класичної економічної теорії наявність власних сировинних

ресурсів розглядається як беззаперечна конкурентна перевага країни в світовому господарстві [10], сучасний науковий дискурс пропонує не такі однозначні оцінки. Ще наприкінці ХХ ст. почали поширюватись ідеї, що природні ресурси можуть виявитися не перевагою, а радше певним тягарем в контексті розвитку, оскільки з'явилися емпіричні докази слабкого зв'язку між економічними результатами окремих країн та рівнем їх забезпечення сировинними ресурсами [11]. Для позначення цього явища Р. Ауті (R. Auty) застосував термін «прокляття ресурсів» (англ. — resource curse) [12], описуючи випадки, коли багаті на природні ресурси країни виявлялися нездатними використовувати свої переваги для розвитку та мали нижчі темпи економічного зростання порівняно з ресурсодефіцитними державами.

Чинниками такого «парадоксу достатку» можуть виступати високий рівень залежності експортних доходів від валютних курсів та цінових коливань на світових ринках, спад конкурентоспроможності інших секторів економіки через відсутність мотивації їх інноваційного розвитку завдяки притоку «легких» сировинних коштів, зниження ефективності державного управління внаслідок застосування непрозорих та корупційних схем. Більшість подібних моделей розвитку зосереджені наразі в регіоні «третього світу»: за даними Міжнародного Валютного Фонду (МВФ) до категорії «багатих на ресурси країн»¹ були віднесені найменш розвинені країни світу – Ангола, Болівія, Камерун, Чад, ДР Конго, Кот-Д'Івуар, Екваторіальна Гвінея, Габон, Гайана, Індонезія, Ірак, Лаос, Ліберія, Малі, Мавританія, Монголія, Нігер, Нігерія, Судан, Сирія, Туркменістан, Узбекистан, В'єтнам, Ємен та Замбія [9].

Існують підстави стверджувати, що до цієї групи належать і деякі країни з високим рівнем людського розвитку (табл. 1). Зокрема, до категорії «експортозалежних» країн, зовнішній торговельний баланс яких у значній мірі визначається наявністю сировинних ресурсів, можна зарахувати Норвегію та Австралію, які традиційно посідають найвищі рейтингові позиції за індексом людського розвитку. Інший приклад залежності розвитку від ресурсного потенціалу демонструють нафтовидобувні країни Близького Сходу або Латинської Америки. В останньому випадку чи не найбільш яскраво проявляється незбалансований характер подібного розвитку, коли високі доходи від експорту паливних копалин не забезпечують покращання рівня життя широкого загалу, підвищення якості та доступності базових послуг соціального значення. Разом з тим, обмеженість невідновлюваних природних ресурсів актуалізує питання про сталість відповідного типу розвитку, оскільки його орієнтованість на задоволення поточних потреб та відсутність довгострокових стратегій може призводити до економічної стагнації.

Саме через усвідомлення загроз високого ступеня залежності перспектив розвитку від експорту нафти та цінових коливань на світових ринках, ОАЕ розпочали активну політику диверсифікації економіки, пріоритетом якої стала не модернізація нафтогазового комплексу, а розвиток інших галузей: будівництва, торгівлі, комунікацій, банківського сектору та туризму. Наслідком реалізації цієї стратегії стало поєднання стрімкої економічної модернізації та збереження традиційного укладу життя й соціальної структури, незвична для Близького Сходу «відкритість» суспільства, бажання долучитися до передових стандартів у економічному та гуманітарному законодавстві, членство у міжнародних організаціях, внутрішньополітична стабільність та відсутність значимих зовнішніх загроз.

¹ За визначенням МВФ, до багатих на ресурси належать держави, у яких за рахунок вичерпних природних ресурсів (таких як природний газ, нафта, мінеральна сировина) в середньому забезпечується принаймні 20 % сукупного експорту або 20 % сукупних бюджетних надходжень протягом п'ятирічного періоду [9].

Табл. 1. Ранжування країн світу за рівнем залежності від експорту та імпорту природних ресурсів

Експортозалежні країни				Імпортозалежні країни			
Країна	Ранг за ІЛР	Вартість експорту природних ресурсів, млрд дол.	Частка природних ресурсів в експорті країни, %	Країна	Ранг за ІЛР	Вартість імпорту природних ресурсів, млрд дол.	Частка природних ресурсів в імпорті країни, %
Алжир	93	78,4	98,8	Японія	17	350,2	45,9
Венесуела	67	79,8	95,8	Індія	145	135,3	42,9
Кувейт	46	82,9	95,2	Півд. Корея	15	182,0	41,8
Саудівська Аравія	34	282	90,0	Сінгапур	9	95,1	29,7
Іран	84	95,5	84,2	Китай	100	330,3	29,2
Норвегія	1	130,6	77,8	США	5	583,4	27,0
Російська Федерація	57	341,2	72,9	Іспанія	27	106,3	26,5
Австралія	2	114,3	61,1	Франція	20	148,5	21,4
ОАЕ	40	109,4	52,1	Італія	26	117,3	21,2

Джерело: складено автором за даними [8, 13].

Іншим негативним аспектом «прокляття ресурсів» треба вважати витіснення людського капіталу, тобто інтелектуальну еміграцію з країн, що покладаються в своєму розвитку на експорт природних ресурсів та не мають поточної потреби у висококваліфікованій робочій силі. На противагу цьому бідні на сировинні ресурси країни (наприклад Японія, Південна Корея, Тайвань) докладають значних зусиль для розвитку наукоємних технологій і впровадження інновацій як передумови розвитку. Так само, «трудодефіцитні» регіони не лише відкривають власні ринки для трудових мігрантів, а й провадять активну політику заохочення притоку висококваліфікованих фахівців (США, Канада, Австралія, країни ЄС) і «замісної міграції» некваліфікованих працівників і з менш розвинених країн для заповнення тих секторів, що не приваблюють резидентне населення.

Серед країн з високим рівнем людського розвитку найбільш залежними від притоку робочої сили залишаються нафтовидобувні країни Близького Сходу (коефіцієнт чистої міграції становив 132,9 мігранти на 1 тис. осіб у Катарі та 106,3 мігранти на 1 тис. осіб в ОАЕ), а також Сінгапур, Люксембург, Австралія. Подібний масштабний притік трудових мігрантів, особливо з регіонів, що істотно відрізняються від країни-реципієнта за етнічними або конфесійними ознаками, може призводити до формування соціальних викликів, серед яких загострення міжетнічних та міжконфесійних конфліктів, поширена маргіналізація мігрантів та відповідне посилення навантаження на системи соціального захисту, зростання незадоволення резидентного населення. В результаті подібні процеси можуть не лише формувати загрози соціальній стабільності, а й визначати сповільнення загальних темпів людського розвитку в країні.

На думку провідних аналітиків [14], до негативних наслідків, подібних до «прокляття ресурсів», може призводити й притік зовнішніх фінансових ресурсів – як у формі прямої допомоги, так і у вигляді кредитів та позик. Специфічну загрозу в контексті розвитку становить виникнення кризи зовнішньої заборгованості, що може зумовлюватися низкою факторів, серед яких структурні (загальний спад виробництва,

скорочення обсягів експорту, зниження притоку довгострокових інвестицій та втрата довіри зовнішніх кредиторів внаслідок невиконання зобов'язань, відтік капіталів із країни внаслідок політичної або економічної нестабільності тощо) та специфічні (спричинені конкретними кризовими явищами або форс-мажорними обставинами – збройні конфлікти, стихійні лиха, техногенні катастрофи).

Саме найрозвиненіші країни світу наразі мають найбільший обсяг валової зовнішньої заборгованості. Станом на кінець 2012 р., найбільший зовнішній борг у світі мали США (близько 16 млрд дол.) та Велика Британія (10,1 млрд дол. США). До «топ-10» країн за цим показником належали також Німеччина, Франція, Японія, Люксембург, Італія, Нідерланди, Іспанія та Швейцарія. Однак проблемність зовнішнього боргу для економіки країни визначається відношенням обсягу її заборгованості до власного ВВП або обсягу експорту товарів та послуг: критичними вважають показники, що перевищують відповідно 80 % та 220 %. У цьому випадку лідерами «антирейтингу» за показником зовнішнього боргу щодо ВВП цілком закономірно є малі держави як у Європі (Люксембург, Ірландія, Ісландія, Мальта, Кіпр), так і в Азії (Сінгапур і Гонконг), а також невеликі острівні держави Карибського басейну. Поряд з цим, майже учетверо валові зовнішні зобов'язання перевищують річний обсяг ВВП в таких високорозвинених країнах, як Швейцарія та Велика Британія; більше, ніж утричі – в Нідерландах та Бельгії; удвічі – у Франції, Греції та Португалії.

Значний обсяг зовнішніх зобов'язань суттєво ускладнює можливості розвитку. Але оцінюючи відповідні ризики у передових країнах світу, варто брати до уваги, що саме вони є основними експортерами товарів, послуг та технологій на міжнародному ринку. Це дозволяє цим державам вирішувати проблеми вчасного погашення платежів із обслуговування зовнішнього боргу без суттєвих втрат та обмежень. На противагу цьому, в країнах, що розвиваються, на погашення зовнішнього боргу може спрямовуватися весь національний дохід, а фінансування поточних витрат за рахунок нових кредитів та запозичень призводить до формування так званих «боргових зашморгів». Затяжні боргові кризи часто змушують країни-кредитори списувати накопичені боргові зобов'язання, оскільки повернути їх у повній мірі видається неможливим. Це не сприяє формуванню привабливого інвестиційного клімату та розширенню притоку приватного іноземного капіталу як рушійної сили розвитку економіки.

За оцінками Світового банку, валовий зовнішній борг країн, що розвиваються, перевищував 20 % їх національного доходу протягом 2005–2012 рр. та сягнув майже 72 % по відношенню до їх сукупного експорту в 2012 р. [15]. Найскладніша ситуація щодо погашення зовнішньої заборгованості зберігається в країнах тропічної Африки, зумовлюючи економічну стагнацію, обмежуючи темпи зростання і можливості боротьби з бідністю та загальною відсталістю. Найменш розвинені регіони суттєво залежні від зовнішньої гуманітарної допомоги – чисті обсяги офіційної допомоги з метою розвитку в таких країнах можуть складати 30–40 % валового національного доходу (в Ліберії в 2010 р. цей показник сягнув 175,5 % ВНД).

Однак проблема невиконання зобов'язань по зовнішніх запозиченнях стосується не лише країн «третього світу» – гучні випадки дефолту мали місце й у новітній історії окремих країн і з досить високим рівнем людського розвитку (Мексика – 1994, Росія – 1998, Аргентина – 2001, Уругвай – 2003). Унаслідок останньої глобальної фінансово-економічної кризи на межі дефолту опинилася Греція, значно виросли ризики неспроможності погашення зовнішньої заборгованості Португалії, Ірландії, Іспанії, Італії. На початку 2013 р. про ризик невиконання зобов'язань повідомив Кіпр унаслідок «перегріву» банківського сектору.

Нарешті, найважливішим аспектом розвитку в умовах формування сучасної «економіки знань» залишається залежність від розробки та застосування інновацій, що позначається на рівні реалізації винаходів передових виробничих технологій, технічних знань і досвіду. У міжнародній торгівлі інтенсивний патентно-ліцензійний обмін відбувається насамперед між великими корпораціями промислово розвинених країн, що пов'язані участю в капіталі, коопераційними та іншими довготерміновими відносинами. Панівні позиції в цьому контексті посідають такі країни, як США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Нідерланди, Швеція та Австралія, на які припадає понад 90 % світового патентно-ліцензійного обміну. При цьому найбільшим у світі експортером ліцензій залишається США, а найбільшим імпортером – Японія, обсяги закупівлі науково-технічних досягнень якої перевищують обсяги імпорту технічних досягнень інших індустріально-розвинених країн у декілька разів.

Загалом, за кількістю патентів, що видані резидентам і нерезидентам (в розрахунку на 1 млн населення), беззаперечними лідерами залишаються Японія, Південна Корея, Нова Зеландія, Сінгапур, Гонконг, США, Австралія та Канада, за обсягом отриманих ліцензійних платежів та зборів у розрахунку на душу населення – Люксембург (890,0 дол. США), Швеція (619,4 дол. США), Ірландія (574,2 дол. США), Фінляндія (556,5 дол. США). З іншого боку, деякі з високо розвинених країн світу не демонструють високої активності щодо розробки інновацій: якщо такі малі держави як Кіпр, Мальта, Ірландія закономірно поступаються більшим країнам Європи за кількістю виданих патентів, то незначна кількість зареєстрованих інноваційних розробок в Іспанії, Греції, Португалії або Бельгії свідчить про залежність перспектив розвитку цих країн від імпорту зовнішніх технологій та ноу-хау. Загалом, у групі країн з дуже високим рівнем людського розвитку найнижчі значення відповідних показників фіксуються в Угорщині, на Мальті, в Португалії та Хорватії, що свідчить про низький інноваційний потенціал розвитку.

Тобто дія такого чинника незбалансованого розвитку як висока залежність від зовнішніх ресурсів, проявляється й у найбільш розвинених країнах світу; більше того, у деяких із них можуть фіксуватися граничні, «екстремальні» параметри відповідних індикаторів. На рис. 1. схематично представлено вплив подібних ресурсних детермінант на можливості людського розвитку та наведено основні індикатори, які можуть використовуватися для оцінки відповідних ризиків на глобальному рівні.

Сучасні емпіричні дані дають можливість оцінити ризики впливу окреслених ресурсних детермінант на перспективи розвитку в різних регіонах світу та в Україні. В табл. 2 узагальнено мінімальні та максимальні значення фактичних показників, що характеризують розглянуті виклики незбалансованого розвитку у групі країн з дуже високим рівнем людського розвитку (відповідно до рейтингу ПРООН у 2014 р.), та можуть бути застосовані для здійснення міжрегіональних порівнянь. Порівняння «екстремальних» міжнародних показників із відповідними вітчизняними значеннями дозволяє оцінити ризики впливу кожного фактору на перспективи людського розвитку України.

Так, якщо проблема залежності від притоку зовнішньої робочої сили не надто актуальна для ринку праці країни (навіпаки, в державі спостерігається значна зовнішня трудова міграція, що призводить до формування різноманітних соціально-демографічних проблем, пов'язаних з інтелектуальною міграцією, тривалим розривом сімейних зв'язків, виникненням феномену соціального сирітства тощо), то загрози, пов'язані з залежністю розвитку від інших категорій зовнішніх ресурсів, залишаються

Рис. 1. Ресурсні детермінанти незбалансованого людського розвитку та індикатори оцінки

Джерело: складено автором.

більш значимими. Зокрема, одним з найпроблемніших аспектів є залежність економічного розвитку від зовнішніх природних ресурсів – за підсумками 2012 р. на мінеральну сировину припадала майже третина сукупного вітчизняного імпорту, основну частину якого традиційно становили паливні ресурси. Тому за відповідним індикатором залежності від ресурсів Україна наближається до «екстремальних» значень найбільш імпортозалежних країн світу – Японії та Південної Кореї.

Водночас перспективи інноваційного розвитку, який ці країни впроваджують як альтернативний шлях забезпечення суспільного прогресу, в Україні також виглядають досить обмеженими. На жаль, держава суттєво поступається високорозвиненим регіонам не лише за кількістю зареєстрованих патентів та розробок, рівнем їх впровадження на підприємствах або вартістю надходжень від їх продажу, а й за загальними обсягами фінансування інноваційної діяльності, питомою вагою обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП. Як свідчить порівняльний аналіз у групі країн з дуже високим рівнем людського розвитку, переважній частині Центральної та Східної Європи властиві середні оціночні ризики залежності від притоку зовнішніх інноваційних ресурсів, оскільки регіон значно поступається країнам Західної Європи та «азійським тиграм» за рівнем упровадження відповідних розробок.

Ситуація погіршується істотною залежністю розвитку України від притоку зовнішніх фінансових ресурсів – більше того, зовнішня заборгованість країни має тенденцію до нагромадження, формуючи ризики невиконання кредитних зобов'язань, що може призводити до зниження інвестиційної привабливості вітчизняної економіки, відтоку капіталу та стагнації економічного розвитку. В цьому контексті важливим аспектом незбалансованого розвитку залишається й відсутність його сталого характеру, що визначається посиленням боргового навантаження для майбутніх поколінь заради забезпечення прийнятних стандартів життя населення на сучасному етапі.

Табл. 2. Основні індикатори високої залежності від зовнішніх ресурсів у контексті розвитку в розвинених країнах світу та в Україні

Індикатори		Екстремальні значення показників у групі країн з дуже високим рівнем людського розвитку (згідно з рейтингом ПРООН, 2014)		Становище України	
		максимум	мінімум	значення показника	оціночний ризик впливу фактору
1.	Частка природних ресурсів: • у загальному імпорті, % • у загальному експорті, %	45,9 – Японія 41,8 – Півд. Корея	52,1 – ОАЕ	32,5	високий
2.	Коефіцієнт чистої міграції (на 1 тис. осіб)	132,9 – Катар, 106,3 – ОАЕ, 30,9 – Сінгапур	– 0,1 – Півд. Корея, 0,0 – Естонія, 0,3 – Польща	– 0,2	низький
3.	Розмір державного боргу щодо ВВП, %	6878 – Люксембург, 6878 – Ірландія, 699 – Ісландія	23 – Аргентина, 35 – Ізраїль, 36 – Півд. Корея	81	високий
4.	Кількість патентів, що видані резидентам і нерезидентам (на 1 млн населення)	1759,9 – Японія, 1428,8 – Півд. Корея	6,5 – Угорщина, 9,6 – Мальта	85,2	середній

Джерело: складено автором за даними [7–9, 16].

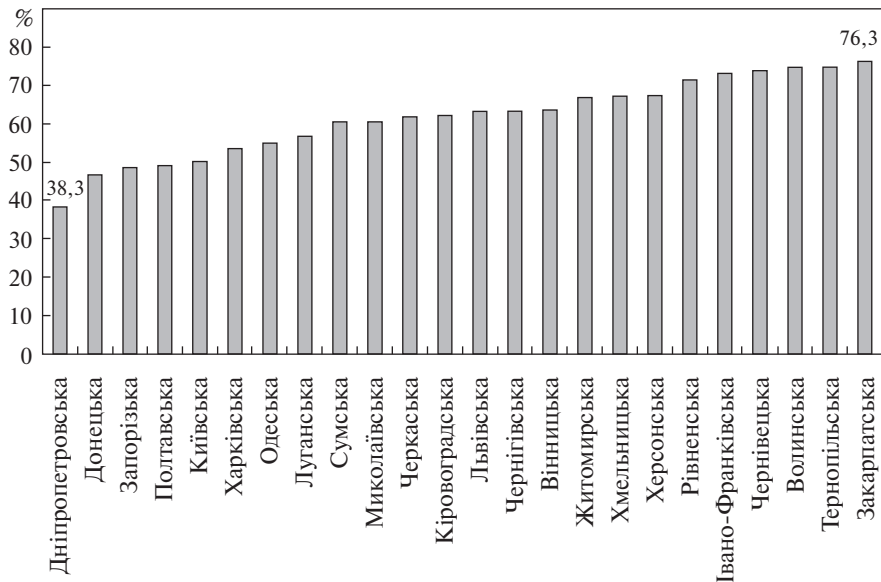

Рис. 2. Роль офіційних трансфертів Державного бюджету в сукупних доходах місцевих бюджетів областей України, 2013 р.

Джерело: складено за даними [17].

На регіональному рівні проблема залежності від зовнішніх ресурсів проявляється в дотаційності розвитку окремих областей та територій. Непропорційний рівень економічного розвитку регіонів України призводить до обмеженості власної доходної бази місцевих бюджетів деяких областей та високої залежності їх соціально-економічного становища від міжбюджетних трансфертів вирівнювання, що спрямовуються з Державного бюджету до місцевих бюджетів. Найвищою залежністю від ресурсів державного бюджету характеризуються західні області України, а саме — Закарпатська (частка офіційних трансфертів Державного бюджету в 2013 р. становила 76,3 % доходів місцевого бюджету), Тернопільська, Волинська, Чернівецька, Івано-Франківська та Рівненська області (рис. 2).

Найнижчий рівень залежності місцевих бюджетів зафіксовано в економічно розвинених регіонах — Дніпропетровській (38,3 %), Донецькій, Запорізькій, Полтавській та Київській областях, де частка трансфертів із державного бюджету не перевищувала 50 %.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Пошук оптимальних моделей національного розвитку ставить питання про чинники неефективного зростання, що обмежують збалансованість та сталість суспільного прогресу. Детермінанти подібного негативного впливу охоплюють низку аспектів — від високої соціальної нерівності населення до браку демократичних прав і свобод у суспільстві. Не можна вважати збалансованим також і розвиток, що відбувається переважно за рахунок зовнішніх ресурсів — природних, трудових, фінансових, інноваційних. Вплив подібних факторів незбалансованого розвитку проявляється наразі в різних регіонах світу, в тому числі — й у групі найбільш розвинених країн.

На сучасному етапі більшість вказаних факторів ризику можуть бути ідентифіковані в Україні, однак деякі з них необхідно окреслити як особливо актуальні виклики. Сприятливе становище країни на міжнародній арені забезпечується порівняно низьким рівнем залежності від зовнішніх трудових ресурсів. Навпаки, Україна сьогодні сприймається як регіон постачання робочої сили до сусідніх країн; поряд з низкою негативних наслідків інтенсивної трудової міграції, перекази мігрантів — це важливий внесок у забезпечення добробуту населення.

Разом із тим, залишається високою залежність країни від зовнішніх паливних ресурсів, що не лише несе загрози в контексті енергетичної безпеки, а й гальмує загальні перспективи економічного розвитку та зростання, соціальної безпеки та стабільності. На відміну від високорозвинених імпортозалежних країн світу, брак власних природних ресурсів в Україні не компенсується інноваційною спрямованістю пріоритетів розвитку, наявністю власного технологічного потенціалу. Високі показники усе більшої зовнішньої заборгованості держави несуть нові економічні виклики, що матимуть тривалі негативні наслідки для державних інститутів, суб'єктів господарювання та рівня життя всього населення. Саме тому окреслені соціальні виклики треба сприймати як особливо важливі в контексті успішного розвитку людського потенціалу України, враховувати у процесі розробки політики, спрямованої на забезпечення соціального прогресу та сталого економічного зростання.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Meier G.M.* Biography of a Subject: An Evolution of Development Economics, Oxford University Press, 2005.
2. *Bell C.* Development economics // *The New Palgrave: A Dictionary of Economics.* — 1987. — V. 1. — P. 818–826.

3. Методика вимірювання регіонального людського розвитку / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/>
4. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції (кол. моногр.): У 2-х томах. / відпов. за вип. Л.М. Черенько, О.В. Макарова, за ред. Е.М. Лібанової ; К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К., 2012. – 436 с.
5. Макарова О.В., Хмелевська О.М. Типологізація регіонального людського розвитку: проблеми та перспективи використання // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 3 (25). – С. 112–125. – doi:10.15407/dse2015.03.007
6. Gerasymenko G.V. Non-Balanced Human Development: Global Determinants and Challenges for Ukraine // Демографія та соціальна економіка. – 2014. – № 2 (22). – С. 45–56. – doi: 10.15407/dse2014.02.045
7. World Bank . External Debt Statistics. – Washington D.C., 2014. – 190 p.
8. UNDP2014 Human Development Report: Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience. – New York, 2014. – 239 p.
9. International Monetary Fund Macroeconomic Policy Frameworks for Resource-Rich Developing Countries. – August 24. – 2012. – 55 p.
10. Антология экономической классики / В. Петти, А. Смит, Д. Рикардо. – М. : Эконов, 1993. – С. 79–460.
11. Sachs J.D., Warner A.M. Natural resource abundance and economic growth. // NBER Working Paper 5398. – 1995.
12. Auty R.M. Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis. – London : Routledge, 1993.
13. WTO World Trade Report 2010: Trade in natural resources // WTO Publications. – Geneva, 2010. – 254 p.
14. Djankov, M., Montalvo J., Reynal-Querol M. The curse of aid. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.econ.upf.edu/docs/papers/downloads/870.pdf>.
15. World Bank External Debt Statistics. – Washington D.C., 2014. – 190 p.
16. Зовнішня торгівля України : Статистичний збірник. – К. : Держстатслужба, 2013. – 99 с.
17. Бюджет України – 2013 : Статистичний збірник / Міністерство фінансів України. – К., 2014. – 244 с.

REFERENCES

1. Meier, G.M. (2005). *Biography of a Subject: An Evolution of Development Economics*. Oxford University Press.
2. Bell, C. (1987). Development economics. *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, V. 1, 818-26.
3. Metodyka vymiryuvannia rehionalnoho liudskoho rozvytku [Methods of measuring regional human development]. (n.d.). [idss.org.ua](http://www.idss.org.ua/) Retrieved from <http://www.idss.org.ua/> [in Ukrainian].
4. Libanova, E.M. (Ed). (2012). *Lyuds'kyu rozvytok v Ukrayini: transformatsiya rivnyia zhyttya ta rehional'ni dysproportsiyi* [Human development in Ukraine: the transformation of living standards and regional disparities]. K. : In-t demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M.V.Ptukhy NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
5. Makarova, O.V., Khmelevska. O.M. Typolohizatsiia rehionalnoho liudskoho rozvytku: problemy ta perspektyvy vykorystannia [The Typology for Regional Human Development: Problems and Prospects of the Use]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy*, 3(25), 112-125 [in Ukrainian]. doi : 10.15407/dse2015.03.007
6. Gerasymenko, G.V. (2014). Non-Balanced Human Development: Global Determinants and Challenges for Ukraine. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy*. 2(22), 45-56 [in English]. doi : 10.15407/dse2014.02.045
7. World Bank (2014). *External Debt Statistics*, Washington D.C.
8. *Human Development Report: Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience*. (2014). UNDP. New York.
9. *Macroeconomic Policy Frameworks for Resource-Rich Developing Countries*. (2012). International Monetary Fund.

10. Petty, V., Smyt, A., & Rykardo, D. (Eds.). (1993). *Antolohyia ekonomycheskoi klassyky* [Economic Classics Anthology]. М. : Ekonom [in Russian].
11. Sachs, J.D., Warner, A.M. (1995). *Natural resource abundance and economic growth*, NBER Working Paper 5398.
12. Auty, R.M. (1993). *Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis*. London : Routledge.
13. *World Trade Report 2010: Trade in natural resources*, (2010). Geneva : WTO Publications.
14. Djankov, M., Montalvo J., & Reynal-Querol, M. (2005). The curse of aid. *econ.upf.edu*. Retrieved from <http://www.econ.upf.edu/docs/papers/downloads/870.pdf>.
15. *External Debt Statistics* (2014). Washington D.C. : World Bank.
16. *Zovnishnia torhivlia Ukrainy : Statystychnyi zbirnyk* [Foreign trade of Ukraine: Statistical Yearbook]. (2013). State Statistics Office of Ukraine [in Ukrainian].
17. *Biudzhet Ukrainy - 2013: Statystychnyi zbirnyk* [The budget of Ukraine - 2013: Statistical Yearbook]. (2014). Ministry of Finance of Ukraine [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 24.02.2016.